

ЛОГИКА, ИСТОРИЈА И УМЕТНОСТ ЖИВЉЕЊА НЕОЧЕКИВАНОГ ПИСЦА

Милан Лазаревић, *Субоје и недеље*, приредила Гордана Ђилас, Матица српска, Нови Сад 2018

У променљивим жанровима – дајући својим списима облике успомена, дневника, интимних исповести, историјских сећања, дипломатских сведочанстава, политичких мемоара, психо-аутобиографских студија, културолошких коментара, чак личних разрачунавања са сопственом судбином, својим друштвом, властитом епохом – значајне српске јавне личности нововековног доба (представници народа и државе, научници, дипломате, писци, уметници...) оставили су нам читаву библиотеку фактографски и литерарно занимљивих, често интригантних дела која ако и не мењају слику социјалних и духовних прилика и времена о којем говоре (разуме се, са сопственом стварном или домишљеном улогом у њој), онда ту слику свакако чине рељефнијом и динамичнијом.

Постоје успомене, дневници, аутобиографије од којих после читања остане, ако остане, само пука фактографија – све друго оде у заборав. И постоје сећања која, захваљујући асоцијативној дубини, дигресивноме богатству, језику и облику излагања, преводe мемоарску грађу у суверено поље књижевности без чињеничне штете.

У ред ових других дела иду успомене Милана Лазаревића (1885–1955). Спис се отвара идеално (немогуће је не сетити се, на пример, првих страница *Мемоара* Проте Матеје Ненадовића и *Ембахада* Црњанског):

Не знам шта је Енглезима и Американцима требало да пролетос, и на први и на други дан нашег Ускрса, долете чак из Фође у Италији и да бомбардују Београд. Али једног дана сазнаће се и то...

Мене су Немци већ раније избацили из мог стана у Кнез-Михаиловој улици, па сам се склонио на Топчидерско Брдо. Ту сам провео неколико месеци, а када се на Ускрс, после другог бомбардовања, одједном подигла сва улица, пошао сам и ја са свима укућанима и комшијама преко Бановог Брда право у село Жарково. Собом сам понео цигарете, оловку и моју стару бележницу. Као и раније када сам полазио на пут...

Још првих дана избеглиштва упознао сам деда-Бору. Извео је на пут и оженио шест синова, поделио им своје имање па се одмарао. Сатима је седео под старом липом, натенане савијао и палио цигарету и гледао како пиљез кљуца зрнелве просуто по дворишту...

До куће деда-Борине је ливада посејана детелином, а на крају ливаде разграно се багрем. Под њим сам провео скоро све време избеглиштва...

У село стижу гласови из Срема о ужасима усташа, а Савом плове читави сватови. И поп и млада и младожења и сви остали с рузмарином. Сви заклани и повезани жицом. Носи их мутна Сава, торањ у Сурчину стоји усправно и гледа нетремице, а багрем на деда-Бориној ливади, пун белих гроздова што миришу на мед, сав трепери од зујања пчела...

А кад се наслушам музике пчела у багреновој крошњи и нагледам торњева у Срему, вадим из џепа стару бележницу и листовима по њој. Већином су то забелешке са разних службених путовања кроз непрекидних осамнаест година од Глазгова до Атине и од Париза до Варшаве. Неки су листови исцепани, неке су стране прецртане, а и оно мало што је остало не даје се све прочитати. Понекад прелети ветар преко ливаде и однесе који лист, а ја и не устајем за њим.

Писац овакве изражајне снаге пише причу свог живота. Он је у раздобљу између два светска рата значајан преговарач југословенске краљевине у њеним привредним односима и рачунима с континенталним министарствима и великим трговинским компанијама, сусреће се с високим личностима пословне и политичке Европе, сарађује са нашом владом, југословенским амбасадама и њиховим шефовима – у непрестаном је путу од 1921. до 1939. године.

Сећања Лазаревићева не осветљавају, међутим, цели тај распон. Приређивач Гордана Ђилас прецизно наводи обухваћене године; то су: 1921 (Париз, Лондон, Бриони, Сплит, Дубровник), 1924 (Пожун), 1926 (Атина), 1928 (Праг), 1929 (Варшава), 1931 (Праг), 1932 (Рим), 1933 (Берлин), 1934 (Рим, Венеција, Соренто), 1935 (Минхен), 1936 (Дрезден), 1938 (Беч), 1939 (Париз, Делфт, Рим). Приповеда се, по свему, о радно и животу испуњенијим годинама.

Колико је у државним активностима директан, а што се самих описа послова тиче уздржан, готово сув, толико је, на другој страни, Лазаревић штедар, чак расипан када су у питању личне импресије и историјске евокације, естетичка запажања и етнопсихолошке рефлексије.

Несразмер је очит и оправдан. Државни архиви и привредно-политичка публицистика лако ће попунити фактографски план мемоара. Али без страница на којима Милан Лазаревић претањено васпоставља своје детињске дане с очевом сликом у средишту; без враћања у живот рано проживљених прича о слави националне прошлости и пуштања да оне саодређују његово кретање кроз живот; без реминисценција уметничкога и повесно-културног правца што се многострано укрштају с ауторовом животном философијом, са његовим бићем и мисаоно-етичким

погледима – коначно, без Лазаревићеве одлуке, али и дара, да одабрану грађу књижевно уобличи, његов спис изгубио би сврху свог постојања.

Погледајмо управо ту страну мемоара.

Једна димензија приповедног умећа Милана Лазаревића испољава се у анегдотским казивањима о Карађорђевим и Книћаниновим везама са Панчевом; у епизодама из политичког деловања његовог чукундеде Срећка Михајловића, чувеног адвоката бечкеречког и, по доби, најстаријег посланика на Благовештенском сабору у Сремским Карловцима 1861. године; у фрагментима посвећеним лекарском животу оца Ђорђа Лазаревића, Матичиног стипендисте на студијама медицине у Пешти, који је у време Бугарског рата 1885. године претворио Капетан Мишино здање у Београду у болницу за прихват рањеника (уза све друго и писца *Моје аутиобиографије*, прир. Гордана Ђилас и Драго Његован, Нови Сад 2013) – уопште у причама о детињству и одрастању, о атмосфери у којој је национално и друштвено сазревао.

А у каквог човека је сазрео, сликовито открива карактеристичан детаљ из његове биографије: године 1926, понет лепотом предела на радном путу ка Лесковцу, Лазаревић се надноси над судбину српског народа и у бележницу (од које се, иначе, никада и нигде не одваја) родољубиво уноси:

Да сам песник, испевао бих, овако ноћу, између Београда и Лапова, величанствену поему о оном што је било, што јесте и што ће бити, песму о здравом и издржљивом, о јаком и, као онај усамљени храст, необорљивом. Наслов: Србија.

Посебну раван казивања конституишу сегменти посвећени уметности у свима њеним врстама. Такви делови надмашују по броју све друге рукавце књиге. Најколоритније Лазаревићеве опсервације долазе од његових обилазака европских галерија и музеја, од посета концертним и позоришним дворанама. Најживље ретроспекције везане су за изласке на места обележена великим историјским догађајима. Но најсуптилнија сећања резервисана су за призоре надвремене природе, кроз које аутор – док повлачи паралеле с одзвучима у музици и претвореностима у поезији (од најстаријих времена до свог доба) – све види, са свим се саживљава и свему сагледава дубља значења; ретко где се у документарној прози, као што је случај овде, може наћи епифанијска симболика светлости таквог интензитета, светлост у толико нијанси колико само може да пробуди и доживи човеково емоционално биће.

Укратко, а по тачном запажању приређивача, „готово комплетна и сажета историја светске културе и уметности инкорпорирана је у описе и догађаје” којима Лазаревић присуствује или у њима учествује, о којима сабеседи или о њима размишља.

Портрети личности с којима је радио или са којима се пословно и политички сусретао, чине још једну линију на којој до изражаја долази Лазаревићева способност литерарног и психосемантичког обликовања и представљања. Детаљи су, при томе, незаменљиви елемент у његовим градњама портрета. То су појединости које, и кад су у питању овлашне скице, успевају да одразе како индивидуални карактер, тако и потпуност личности. „Ви сав свој живот носите у очима” – речи су којима је Лазаревића, у једном њиховом разговору, окарактерисао Дучић. Лазаревићевске упечатљивости записане у портретима српских дипломата какви су Михаило Гавриловић, Бранко Лазаревић, Чедомиљ Мијатовић, Јован Дучић пре и изнад свих, вишестрано осведочују ту опаску. (На други начин, потврђују је описи, на пример, Мусолинија и Хитлера.)

О споредним токовима излагања и, у њиховом оквиру, дигресивно-асоцијативним склоповима нећу говорити. То би нас одвећ удалило од момента знатно важнијег за разумевање не тек документарне већ и интелектуално-књижевне вредности Лазаревићевог списа. Такав широки приступ условио би, крај свега дугог, и питање њихових унутрашњих односа. Утолико пре што су односи те врсте увек деликатни.

Неће, међутим, бити неделикатно ако се каже да антрополошко-уметнички слој Лазаревићевих сећања и те како односи превагу над фактографско-историјским. Уосталом, сам избор наслова довољно о томе говори. Наслов гласи: *Субоџе и недеље*.

Не можемо знати да ли наслов Лазаревићевих успомена до нас стиже од нерадних дана у недељи, када је он, слободан од државних обавеза, седао да среди текуће белешке. Мени се пре чини да овај наслов има дубље корене и да, у најмању руку, одводи у религиозно-митску сферу схватања.

Субота и недеља су, наиме, дани који именују свето време човековог обитавања на земљи. У народној традицији Срба субота се повезује са поменом предака, она је дан када се оживљују и враћају успомене на блиске умрле, на нестале у вихору прошлости. Недеља је, опет, по истом народном наслеђу, Божји дан, дан Христовог васкрсења, чина који се за верне више не завршава.

Убеђен сам да наслов *Субоџе и недеље* потиче из овога другог извора.

Сада о самоме издању Лазаревићевих сећања.

Приредити и научно издати дело писца таквога темперамента и толике историјско-уметничке ерудиције подухват је, изван сваке сумње, вишеструко захтеван и одговоран. Милан Лазаревић, прво, поименце слика мноштво личности из породичнога и општесрпскога миљеа свог и старијих времена. Друго, у причање уводи безброј личности са друштвено-економске и политичке сцене за коју оне данас једва да нешто значе. Треће, на равни уметности, науке и уопште јавног културног

живота Србије и света, видокруг мемоаристе задивљује обухватом имена и догађаја: то су песници, сликари, архитекте, композитори, историчари, философи; места и предели; здања; догађаји са њиховим актерима (довољно је у овом смислу опоменути се преобила стихова, сентенци и колоквијалних исказа, које Лазаревић наводи у оригиналу на шест језика – требало је, често, утврдити порекло цитата, па их све, потом, пренети у српски језик)... Било је, дакле, неопходно установити, разрешити и провереним објашњењима опремити толике загонетности и непознанице текста.

Приређивач све то пружа на двојак начин: најпре у надахнуто написаноме исцрпном предговору, а онда и на подручју напомена и коментара, до те мере обимном да прелази број од пет стотина академски устројених јединица.

Било је, такође, нужно на светлост културне јавности извести и представити релативно непознатог мемоаристу – личност за коју су, можда, чули тек неколики међу историчарима српске и југословенске привреде, док са литерарне стране, све досад, нико ништа о њему није знао.

Тога колико сложеног, толико ризичног приређивачког задатка могао се, сва је прилика, прихватити само онај кога стручна спрема и неопходна енциклопедијска култура, на једној, и лични истраживачки и књижевни афинитети, на другој страни, позивају да уђе у подухват такве сложености.

У свима побројаним смисловима Гордана Ђилас исказала се као захвални зналац и трудбеник, баш онакав на каквог је спис Милана Лазаревића *Субоће и недеље* деценијама чекао. Ово се подједнако односи и на албум личних и породичних фотографија Милана Лазаревића, донет на крају књиге као засебан прилог. Ваља јој честитати на обављеном послу.

Јован ПЕЈЧИЋ

БЕЛИ СТЕПЕНИК НА КОНКРЕТНОМ КВАДРАТУ

Јакуб Корнхаузер, *Бели квадрати на белој њозадини*, прев. Бисерка Рајчић, Трећи трг, Београд 2019

Релативно млађи пољски песник и по вокацији романиста, Јакуб Корнхаузер, рођен 1984. године у Кракову, до сада није био представљен у ширем смислу српској читалачкој публици. Његов отац, Јулијан Корнхаузер, познат је нашој академској јавности, такође као песник, али и „југослависта”, који је докторирао темом о „сигнализму у српској нео-